

DOI: 10.4467/2391-890XPAH.25.008.23099

Tomasz Czarnota
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)
dr, tomasz.czarnota@mail.umcs.pl
ORCID iD: 0000-0001-7702-9053

Biblioteka specjalistyczna Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie – próba rekonstrukcji funkcji i charakterystyki zbiorów

Sprawująca w Polsce władzę przez ponad 40 lat Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (od powstania w grudniu 1948 r. do drugiej połowy 1989 r.) czyniła to, wspierając się na całym arsenale sprawdzonych działań, metod i narzędzi. Jednym z obszarów, w których znajdowały one zastosowanie, był tzw. front ideologiczny¹. Istotny odcinek toczony na nim walki, w dużym stopniu o legitymizację rządów partii, stanowiły zabiegi o zgodne z jej interesami ukształtowanie zbiorowej pamięci o kontekście objęcia rządów i o roli, jaką odegrały w tym ideowe poprzedniczki, a mianowicie: Polska Partia Robotnicza, Polska Partia Socjalistyczna², Komunistyczna Partia Polski, Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy oraz Socjalno-Rewolucyjna Partia „Proletariat”.

¹ Na jednej z porad kierowników archiwów KW PZPR Andrzej Werblan podkreślił wagę historii dla działalności ideowo-wychowawczej w partii i to, że archiwa powinny odgrywać w niej ważną rolę ze względu na przechowywanie najcenniejszych dokumentów do historii ruchu robotniczego. Zaznaczył, że centralne kierownictwo PZPR przywiązuje do ich pracy duże znaczenie, „widząc w nich nie tylko miejsce przechowywania dokumentów, ale także ważne ogniwo frontu ideologicznego oraz komórki skutecznie wspierające organizacyjne przedsięwzięcia partii”. Zob. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), Komitet Centralny (dalej KC) PZPR w Warszawie, sygn. XXIII-298, Informacja o naradzie kierowników AKW PZPR w dn. 18-22 IX 1978, k. bez paginacji (dalej k. b. p.).

² Właściwie głównie jej radykalne odłamy PPS, z najmłodszym z nich, RPPS, z której odnoży wywodziła się tzw. koncesjonowana PPS, współtworząca PKWN i Rząd Tymczasowy RP.

Ważnymi „pododdziałami walczącymi na tym froncie”, szczególnie ze względu na współudział w tworzeniu użytecznych aspektów historiografii (badań nad dziejami partii ruchu robotniczego i Polski Ludowej) oraz jej popularyzacji, były archiwa PZPR. Ogólne opisy ich funkcjonowania etc. można znaleźć w dosyć obfitej literaturze³. Jej dostępność uzasadnia ograniczenie się przede mną do podania o nich jedynie skromnej porcji wiadomości. System tych archiwów, o znamionach scentralizowanej sieci, tworzyły archiwa: Komitetu Centralnego w Warszawie i komitetów wojewódzkich (dalej KW) PZPR. Te ostatnie występowały w liczbie odpowiadającej liczbie województw istniejących przed reformą podziału administracyjnego kraju w połowie lat 70. XX w. i po niej (czyli 19⁴ do końca maja 1975 r., a następnie 49).

Tym, na co warto szczególnie zwrócić uwagę, odnosząc się do historii tych archiwów, jest ich ewolucja funkcjonalna i wynikająca z niej zmiana ich rangi. W skrócie proces ten sprowadzał się do:

- funkcjonowania do początku lat 60. XX w. jako wojewódzkie składnice akt partyjnych (nie w dzisiejszym, ustawowym, znaczeniu terminu „składnica akt”, oznaczającym komórkę organizacyjną zajmującą się wyłącznie dokumentacją niearchiwalną⁵) o dosyć ograniczonym zakresie zadań, zajmujące się głównie systematycznym gromadzeniem, ewidencjonowaniem i przechowywaniem bieżąco narastających akt ogniw PZPR istniejących w województwie i w pewnym tylko stopniu udostępnianiem swojego zasobu⁶ – formalnie nieuprawnione do posiadania zasobu historycznego, który powinny były oddawać do Archiwum KC (co de facto czyniło z nich archiwa przejściowe⁷);

³ W tym kontekście poleciłbym opracowanie Agnieszki Laskowskiej pt. *Problematyka archiwów partyjnych w literaturze naukowej* [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, pod red. D. Magiera, Lublin–Radzyń Podlaski 2012. Z opracowań opublikowanych już po owym stanie badań można wymienić chociażby artykuły mojego autorstwa: *Początki Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie* [w:] *Dzieje biurokracji*, t. 5, pod red. A. Gacy, A. Górkę i Z. Naworskiego, Lublin–Toruń–Włocławek 2013 oraz *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie jako uczestnik procesu konstruowania zbioru nośników pamięci po partiach komunistycznych w Polsce* [w:] *Pamiętając komunizm w postkomunistycznej Europie – pamięć historii i historia pamięci*, pod red. R. Halili i Ł. Gemziaka, Toruń 2020.

⁴ Do połowy lat 70. XX w. istniało 17 komitetów wojewódzkich, co odpowiadało liczbie ówczesnych województw, ale oprócz nich działały jeszcze KW PZPR w „województwach miejskich” miast wydzielonych Warszawy i Łodzi.

⁵ Zob. M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy zasób archiwalny i archiwa: komentarz*, Warszawa 2016, s. 439–440.

⁶ Zob. T. Czarnota, *Access to Archival Holdings in the Archives of the Communist Party on the Example of the Archive of the Voivodeship Committee of the Polish United Workers' Party in Lublin*, „Res Historica” 2019, nr 47, s. 280.

⁷ Na temat tej właściwości składnic akt KW zob. tenże, *Od archiwum do archiwum. Uwagi na temat ewolucji funkcjonalno-organizacyjnej komórek archiwalnych w komitetach wojewódzkich PPR/PZPR*, „Res Historica” 2023, nr 55, s. 589–590, 597.

- funkcjonowania od 1962 r.⁸ jako archiwa komitetów wojewódzkich (dalej AKW), mające prawo posiadania stałego zasobu historycznego, zobligowane do naukowego opracowywania tego zasobu, wspomagania działalności naukowej przez jego udostępnianie użytkownikom oraz prowadzenia jej również we własnym zakresie – zarówno w obszarze badań nad dziejami polskiego ruchu robotniczego, jak i w dziedzinie archiwalnej (np. przy stosowaniu tzw. zasady reprezentacji akt podstawowych organizacji partyjnych [POP] PZPR⁹).

Reasumując: od początku lat 60. XX w., po przekształceniu składnic akt KW w archiwa, funkcjonowały one (nie licząc sytuacji wynikających z wakatów) bez nierzadkich wcześniej przestojów, co było wyraźnym dowodem ich ustabilizowania się. Również znacząco powiększył się zakres ich zadań. W konsekwencji wzrosło ich ogólne znaczenie w strukturze organizacyjnej partii po dostrzeżeniu ich potencjału jako ważnego „bastionu frontu ideologicznego”. Okoliczność ta jest bez wątpienia istotna z punktu widzenia szeregu aspektów problematyki bibliotecznej, stanowiącej jeden z wymiarów funkcjonowania AKW.

Aby AKW mogły podolać nowym wyzwaniom, konieczne było przeprowadzenie działań dostosowawczych. Przewidywano m.in.: zwiększenie troski o fachowe kwalifikacje personelu, zaopatrzenie go w archiwalne normatywy metodyczne niezbędne do opracowania (od którego z kolei zależało udostępnianie) zasobu oraz zainwestowanie w infrastrukturę bądź po prostu przekazanie podstawowego wyposażenia. Ponadto sytuacja zmuszała do zintensyfikowania działań na rzecz rozbudowy i profesjonalizacji archiwalnych bibliotek. Niebawem zaczęto je określać specjalistycznymi¹⁰ i tak też je nazywam w niniejszym artykule, abstrahując od tego, czy rzeczywisty profil ich zbiorów w pełni uzasadniałby nadanie im tego miana.

Nie miały być to wszakże działania na surowym korzeniu. Jeszcze w okresie, w którym funkcjonowały wojewódzkie składnice akt, dokładano starań o zaopatrzenie ich personelu w potrzebną literaturę. Po kursie zorganizowanym w Wydziale Historii Partii (dalej WHP) przy KC PZPR dla kierowników

⁸ W świetle szeregu opracowań poruszających ten temat przekształcenie składnic akt KW w archiwa wiązano z wydaną w styczniu 1956 r. uchwałą Sekretariatu KC PZPR w tej sprawie. Z moich ustaleń wynika, że w rzeczywistości doszło do tego kilka lat później. Zob. tamże, s. 605.

⁹ W tej materii poleciłbym zainteresowanym nią PT Czytelnikom mój artykuł pt. *Zasada archiwalnej reprezentacji podstawowych organizacji partyjnych (POP) PZPR – założenia teoretyczne i realizacja praktyczna ze szczególnym uwzględnieniem województwa lubelskiego*, „Archiwa. Kancelarie. Zbiory” 2023, nr 14 (16).

¹⁰ Być może wynikało to z potrzeby akcentowania ich odmienności i odrębności od „głównych” komitetowych ksiąźnic, jakimi były Biblioteki Wojewódzkich Ośrodków Szkolenia Partyjnego (później Wojewódzkich Ośrodków Propagandy Partyjnej, jeszcze później Wojewódzkich Ośrodków Kształcenia Ideologicznego).

składnic akt KW (20–30 października 1953 r.) dla jego uczestników sporządzono wykaz literatury stanowiącej „rozszerzenie wiadomości nabytych na kursie”, który miano wśród nich rozesłać¹¹. Chodziło raczej o dostarczenie samego wykazu, jakkolwiek z pewnością sensowniejsze (jak i bardziej kosztowne) byłoby rozdysponowanie między nich literatury. Notabene, do Lublina ów wykaz dotarł najpewniej z kilkumiesięcznym opóźnieniem¹². Na odprawie dla kierowników składnic akt 31 października 1953 r. zebrani usłyszeli od wicedyrektor WHP Heleny Kamińskiej, że każdy z nich powinien przenieść „Archeion”¹³. Z kolei na podobnej odprawie 10 maja 1955 r. zagajający Janusz Durko, kierownik Archiwum WHP przy KC PZPR, oznajmił uczestnikom, że ukazał się szereg publikacji dotyczących rewolucji 1905 r., z których najcenniejsze miały być te, które otrzymano z ZSRS, a które wydał Instytut Marksa, Engelsa, Lenina i Stalina¹⁴. Przepuszczalnie podanie tej informacji było zarazem sugestią zaopatrzenia się w te wydawnictwa. Skądinąd symptomatyczne jest to, że kierownikom składnic akt unaoczniano potrzebę posiadania w zbiorach ich bibliotek literatury akurat o tematyce wybitnie historycznej. Do tego wątku nawiążę w dalszej części artykułu.

Projekt utworzenia bibliotek naukowych (sic) przy składnicach akt i/lub referatach historii partii (dalej RHP) KW PZPR uwzględnił Józef Kowalski, zastępca dyrektora Zakładu Historii Partii przy KC (dalej ZHP), omawiając *Wytyczne* dla pracy tych komórek na naradzie ich kierowników w maju 1957 r. Wszelako ów punkt nie został przedstawiony jako zadanie obligatoryjne dla tych komórek. W rezultacie mniej więcej połowa dyskutujących nad wspomnianymi *Wytycznymi* wyraziła poparcie dla tego pomysłu (np. „towarzysz” Matejczyk, kierownik RHP z KW w Białymstoku), z kolei druga połowa (m.in. Estera Wajnwurcel ze Składnicy Akt KW w Szczecinie) wypowiedziała się przeciw jego realizacji¹⁵. Niemniej kierownictwo pionu archiwalnego PZPR w dalszym ciągu starało się, nie wywierając w tej sprawie nacisku, zadbać o to, by w wojewódzkich składnicach akt zaistniały bibliote-

¹¹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, Ocena kursu [– załącznik do Programu odprawy kierowników składnic akt KW PZPR], 30 X 1953, k. 152.

¹² Podczas wizytowania Składnicy Akt KW PZPR w Lublinie w końcu stycznia 1954 r. kontrolująca z WHP przekazała jej kierownicze bliżej nieokreślony wykaz literatury – niewątpliwie niezbędnej w składnicy akt – którego przedtem, co najwyraźniej powinno było nastąpić, do Lublina nie przekazano. Wszystko wskazuje na to, że chodziło o wykaz wzmiankowany jeszcze w październiku poprzedniego roku. Zob. AAN, sygn. 237/XXI-32, Sprawozdanie [M. Buczkowej] z wyjazdu do Lublina w dn. 28–30 I 1954, z 1 II 1954, k. 88.

¹³ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, Protokół z odprawy kierowników składnic akt z 31 X 1953, 14 XII 1953, k. 155.

¹⁴ Tamże, Protokół z odprawy kierowników składnic akt z 10–11 V 1955, k. 193.

¹⁵ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-172, Protokół z dyskusji na konferencji kierowników Referatów Historii [Partii], Składnic Akt i kierowników Referatów Opieki KW w dn. 30 V 1957, k. b. p.

ki, choćby w załączkowej postaci. W 1959 r. Centralna Składnica Akt zwróciła się do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych (dalej NDAP) o umieszczenie składnic akt KW PZPR w rozdzielniku jej wydawnictw, jak również o uwzględnienie w nim samych składnic w odniesieniu do publikacji do tej pory wydanych¹⁶.

Nastawienie do tej kwestii zmieniło się po utworzeniu w miejsce składnic akt archiwów KW. Na naradzie ich kierowników w grudniu 1962 r. oznajmiono:

Od 1963 r. Oddział Archiwów Terenowych [w ZHP przy KC] rozpocznie pracę nad informacją naukową, dotyczącą zagadnień związanych z opracowywaniem archiwaliów współczesnych. Informacja ta nosząca charakter bibliografii, obejmie druki zwarte, poszczególne artykuły i czasopisma. Będzie ona stale uzupełniana i rozsyłana do Archiwów KW. AZHP [Archiwum Zakładu Historii Partii] traktuje to jako pomoc w podnoszeniu kwalifikacji kierowników AKW. Niezależnie od tego, w każdym archiwum KW w r. 1963 powinna powstać biblioteczka specjalistyczna [wyróżnienie T.C.].

Kierownicy archiwów jednogłośnie zaaprobowali konieczność rozpoczęcia prac nad informacją naukową, najwyraźniej przekonani akcentowaniem potrzeby ciągłego podnoszenia przez nich swoich kwalifikacji¹⁷. Niespełna 5 lat później, Oddział Archiwów Terenowych Archiwum ZHP rozproszdził wśród kierowników AKW 6-punktową ankietę, w której oprócz pytań o podnoszenie przez personel kwalifikacji¹⁸ indagowano o kwestie związane wprost z biblioteką, a mianowicie: „Czy Archiwum KW posiada biblioteczkę podręczną?”, „Czy prenumeruje czasopisma archiwalne («Archeion», «Archiwista»)?” oraz „Czy gromadzi inne wydawnictwa o tematyce archiwalnej? Jeśli tak, to wymienić jakie”¹⁹.

Na początku 1968 r. lubelskie AKW wprowadziło w życie decyzję ZHP dotyczącą obowiązku składania jednego egzemplarza wydanej drukiem pracy opartej na materiałach z zasobu partyjnego archiwum²⁰. Należy w tym widzieć dbałość o rozwój systemu informacji naukowej.

¹⁶ Tamże, sygn. XXII-464, Pismo Centralnej Składnicy Akt przy Wydziale Propagandy KC PZPR do NDAP z 20 VI 1959, k. b. p.

¹⁷ Tamże, sygn. XXII-471, Informacja o konwersatorium archiwalnym i VI naradzie kierowników AKW w dn. 11-14 XII 1962, k. b. p.

¹⁸ Np. „Czy pracownicy Archiwum KW biorą udział w dyskusjach organizowanych przez W[ojewódzkie]A[rchiwum]P[aństwowe]?” oraz „Czy Archiwum KW uważa za wskazane, aby były organizowane dyskusje nad wybranymi zagadnieniami archiwistyki współczesnej? Jeśli tak, to w jakiej formie?”.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Komitet Wojewódzki PZPR 1975-1990 (dalej KW PZPR [II]) w Lublinie, sygn. 4213, Pismo z Oddziału Archiwów Terenowych AZHP do kierownika AKW PZPR w Lublinie z 11 V 1967, k. 91.

²⁰ APL, Komitet Wojewódzki 1948-1975 (dalej KW PZPR) w Lublinie, sygn. 2387, Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie, sierpień 1968 r., k. 86.

Troska archiwalnej „centrali” o biblioteki terenowych archiwów partyjnych uwidaczniała się też w bardzo konkretnych poczynaniach, takich jak pilnowanie tego, aby w ich zbiorach znalazły się określone pozycje wydawnicze. We wrześniu 1971 r. z Centralnego Archiwum KC (z jego Działu Akt Polski Ludowej i Archiwów) rozesłano do wszystkich AKW wykaz wydawnictw przeznaczonych do podręcznej biblioteki z informacją, że owe książki w najbliższym czasie zostaną dostarczone²¹. Trzystronicowy wykaz obejmował 79 pozycji ze skróconym opisem bibliograficznym (zawierał tylko tytuły publikacji, ewentualnie z nazwiskami autorów). Znamienne, że były to wyłącznie wydawnictwa źródłowe (dokumenty programowe „organizacji rewolucyjnych”, wspomnienia, przemówienia i publicystyka), stanowiące 57% ogółu, oraz opracowania historyczne dotyczące polskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego, działalności PPR i Gwardii Ludowej / Armii Ludowej w czasie okupacji niemieckiej oraz tzw. reformy rolnej i nacjonalizacji przemysłu po zakończeniu II wojny światowej, stanowiące 43% ogółu.

Wszystkie umieszczone w wykazie książki wydano, co ustalono dzięki Księdze inwentarzowej księgozbioru AKW PZPR w Lublinie, w latach 1950–1970. Ten dosyć duży przedział chronologiczny ich ukazywania się drukiem dowodziłby, że stworzenie owego wykazu przebiegało z jednej strony pod znakiem uwzględnienia bieżącej literatury, a z drugiej miało wyraźnie retrospektywny charakter. Z relatywnie ciekawszych publikacji z tej listy można wymienić: Róży Luksemburg *Wybór pism* (tomy I i II), Feliksa Dzierżyńskiego *Pamiętnik więźnia i Pisma wybrane, Polskie pieśni rewolucyjne*, Alfreda Lampego *O nową Polskę*, Marcin Kasprzak: *jego życie i walka w świetle publikacji SDKPiL* (wstęp Bronisław Krauze, Warszawa 1954) oraz Seweryna Ajznera *Polska a wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939* (Warszawa 1968). Tym, co najbardziej przykuwa uwagę w czasie lektury owego wykazu, jest zupełny brak książek archiwistycznych bądź czasopism o profilu archiwalnym. Notabene, publikacje z owego wykazu lubelskie (na pewno nie tylko ono) AKW otrzymało „z C.[entralnego]. Arch[iwum]. KC bezpłatnie 4 X 1971 r.”²². Obdarowywania podobnymi gratisami bibliotek AKW trudno nie uznać za nader skuteczny sposób wpływania na profil ich zbiorów przez archiwalną „centralę”.

Opisany powyżej przypadek wskazywałby na podtrzymywanie tendencji do konsekwentnego kształtowania profilu archiwalnych zbiorów biblio-

²¹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXIII-297, Pismo z CA KC PZPR do kierowników AKW z 24 IX 1971, k. 33.

²² Tak wynikałoby z szeregu identycznych zapisów w Księdze inwentarzowej księgozbioru bibliotecznego. Zob. APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4217, [Księga inwentarzowa] Inwentarz księgozbioru AKW PZPR w Lublinie z lat 1962–1983, *passim*.

tecznych w kierunku nasycenia ich głównie wydawnictwami przydatnymi do uprawiania polityki historycznej, nie zaś wspomagającymi typowe prace archiwalne. Naturalnie zweryfikowanie tej hipotezy wymagałoby badań porównawczych nad bibliotekami innych archiwów partyjnych. Ale nawet bez ich przeprowadzenia na prawdopodobieństwo istnienia wspomnianej tendencji wskazuje pewna przesłanka. Funkcjonowanie archiwów partyjnych przebiegało na ogół w myśl wskazówek etc. wysyłanych z „centrali”, starannie kontrolującej stosowanie się do nich. Kształtowanie bibliotecznych zbiorów nie było wyjątkiem od tej reguły. Egzemplifikacją oddziaływania „centrali” w tym kierunku może być poinformowanie kierowników AKW w kwietniu 1966 r. przez dyrekcję ZHP o możliwości nabywania po „zniżonej cenie” wydawnictw NDAP. Zaznaczono przy tym, że stwarza to dogodną możliwość wzbogacenia ich „bibliotek zawodowych” (sic). Do pisma dołączono wykaz tych publikacji i adres NDAP, na który należało wysłać zamówienie²³. Z owego wykazu – zawierającego 14 tomów „Archeionu” (od tomu nr 24 do tomu nr 37), 9 tomów „Tek Archiwalnych” (od tomu nr 1 do tomu nr 9) i 9 wydawnictw książkowych o charakterze: opracowań archiwoznawczych, edycji źródeł historycznych, pomocy archiwalnych i wskazówek metodycznych – lubelskie AKW najprawdopodobniej wybrało tylko 1 pozycję, a mianowicie *Konserwację materiałów archiwalnych*, przecenioną z 14 zł na 3 zł²⁴. Warto teraz przytoczyć pochodzące mniej więcej z tego samego okresu informacje, dotyczące zbiorów bibliotecznych lubelskiego AKW, stanowiące odpowiedź na rozprawdzoną w maju 1967 r. kilkupunktową ankietę. Jego kierowniczka podała, że ma ono

bibliotekę specjalistyczną, obejmującą wydawnictwa z zakresu historii ruchu robotniczego Lubelszczyzny oraz dot.[yczące] działalności partii i organizacji młodzieżowych na naszym terenie. Archiwum prenumeruje „Archeion”, „Z Pola Walki” i miejscową prasę. Innych wydawnictw o tematyce archiwalnej nie gromadzimy²⁵.

Należy jednak stanowczo podkreślić, że ZHP, a od 1971 r. Centralne Archiwum KC PZPR, ewidentnie wpływające na profil zbiorów bibliotecznych wojewódzkich archiwów partyjnych, oczekiwały, że każde z nich będzie troszczyć się o swoją bibliotekę, zwłaszcza o pomnażanie jej zbiorów. Działania podejmowane przez nie na tym polu pokażą na przykładzie AKW PZPR w Lublinie. W jego planach pracy od połowy lat 60. do połowy

²³ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-464, Pismo zastępcy dyrektora ZHP KC PZPR do kierowników AKW z 21 IV 1966, k. b. p.

²⁴ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4221, Wykaz wydawnictw NDAP, które są do nabycia w Naczelnej Dyrekcji po cenach zniżonych, b. d., k. 100. Na zainteresowanie ze strony lubelskiego AKW tylko tą pozycją wskazywałoby postawienie przy niej długopisem „ptaszka”.

²⁵ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4213, Pismo kierownik AKW PZPR w Lublinie do Oddziału Archiwów Terenowych ZHP przy KC PZPR z 19 V 1967, k. 93.

lat 80. XX w. stale (z wyjątkiem planu pracy na 1975 r.) zamieszczano punkty dotyczące uzupełniania archiwalnej biblioteki²⁶. Sprawozdania pokazyją oczywiście zakres, w jakim były one realizowane. Można stwierdzić, że proces uzupełniania bibliotecznych zbiorów tego archiwum przebiegał sinusoidalnie, czyli odmiennie dla danego roku kalendarzowego. Najbardziej wzbogacono bibliotekę AKW w 1971 r., aż o 88 pozycji²⁷. Z kolei w 1976 r. nie pozyskano ani jednego woluminu. Dla kilku roczników (1977, 1980–1982, 1987–1989) brak danych na ten temat²⁸.

Na kształtowanie zbiorów bibliotecznych poszczególnych AKW PZPR, co pokazują na przykładzie lubelskim, wpływ miały także czynniki odmiennie od płynących z archiwalnej „centrali” partyjnej dyspozycji i wskazówek, a także faktów dostarczania gratisowych zestawów książek. Pod tym względem z pewnością miała znaczenie forma uzupełniania księgozbiorów, jaką stanowił zakup książek. Można sobie wyobrazić, że przyznane środki budżetowe starano się wydawać na pozyskiwanie pozycji, których zasadności nabycia (zaprenumerowania etc.) żaden przełożony by nie zakwestionował. Niestety, wydaje się, że pod tym względem swoistymi „pewniakami” były dzieła klasyków marksizmu-leninizmu, monografie i przyczynki poświęcone dziejom ruchu rewolucyjnego i robotniczego oraz komunistycznej konspiracji i partyzantce z okresu II wojny światowej, a także dokumenty programowe, zwłaszcza aktualne, wydawane po kolejnych zjazdach partii lub plenach Komitetu Centralnego PZPR. Należy w tym widzieć odzwierciedlenie intelektualnej konduity przedstawicieli wojewódzkiego kierownictwa partyjnego, któremu podlegało AKW, których o wrażliwość na aspekty archiwistyczne nie należałoby raczej podejrzewać. Chociaż istnienie tendencji do kształtowania profilu archiwalnej biblioteki trudno chyba zaliczyć do kategorii fantazji, trzeba przyznać, że można się spotkać z pewnymi odstępstwami od jej „linii”, niekiedy o znamionach dosyć zaskakujących sytuacji. Do takich zaliczyłbym np. uchwylenie w Księdze inwentarzowej księgozbioru AKW książki autorstwa Piotra Bauera i Bogusława Polaka zatytułowanej *Armia „Poznań” w wojnie obron-*

²⁶ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-484, Plany pracy AKW PZPR w Lublinie na lata 1965–1968, 1970, z 4 I 1965, 10 I 1966, 7 I 1967, b. d. [styczeń? 1968 r.], 15 I 1970, k. b. p.; tamże, sygn. XXII-524, Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1971, 15 I 1971, k. b. p.; tamże, sygn. XXIII-322, Plany pracy AKW PZPR w Lublinie na lata 1972–1974, 1976–1985, z 15 I 1972, 4 I 1973, 8 I 1974, styczeń 1976 r., styczeń 1977 r., 3 I 1978, 5 I 1979, 16 I 1980, 20 I 1981, 30 I 1982, 20 I 1983, 20 I 1984, 1 II 1985, k. b. p. Planu pracy na 1969 r. nie odnaleziono.

²⁷ AAN, KC PZPR w Warszawie sygn. XXIII-322, Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1971, z 15 I 1972, k. b. p.

²⁸ W odniesieniu do początku lat 80. XX w. stało się tak dlatego, że wprowadzono wówczas nowy formularz dla rocznych sprawozdań AKW, nieuwzględniający punktu dotyczącego biblioteki. Przywrócono go dopiero od okresu sprawozdawczego za 1983 r.

nej 1939 (Poznań 1983), nabytej prawdopodobnie za (a na pewno wartej) 340 zł. Powodów nabycia akurat tej publikacji dla biblioteki lubelskiego AKW nawet nie próbuję się domyślić.

Kolejną tematyczną grupę opracowań, pozyskiwanych do archiwalnej biblioteki AKW w Lublinie, której by chyba nie kwestionowano, stanowiły *regionalia* (w tym wypadku *lubliniana*), powiązane raczej z rewolucyjno-robotniczą tematyką i ruchami narodowo-wyzwoleńczymi lub przynajmniej z zagadnieniami społeczno-polityczno-gospodarczymi. Oczywiście co innego, gdy w grę wchodziły podobnej kategorii dary bądź pojawiała się możliwość dokonania zakupu po wyjątkowo korzystnej (bardzo niskiej) cenie. Zapewne w takich okolicznościach do biblioteki AKW pozyskiwano nawet opracowania tematycznie mocno odległe od problemowego i chronologicznego profilu jej zbiorów. Koronnym tego przykładem może być książka Kazimierza Myślińskiego pt. *Wójt dziedziczny i rada miejska w Lublinie: 1317-1504* (Lublin 1962), nabyta (lub być może otrzymana) prawdopodobnie w końcu lat 70. XX w., warta wówczas 14 zł.

Mogłoby się wydawać, że swoistymi „pewniakami” z perspektywy zasadności typowania do zakupów dla biblioteki AKW powinny być także (zwłaszcza!) książki i czasopisma archiwistyczne, ale przynajmniej w odniesieniu do książek tak nie było.

Zabiegi Archiwum lubelskiego KW PZPR o uzupełnianie swoich zbiorów bibliotecznych w ten czy inny sposób inicjowane i realizowane przynosiły rezultat w postaci permanentnego, choć nieliniowego wzrostu ich rozmiarów. Poniżej przedstawiam odnośne dane, pochodzące z rocznych sprawozdań Archiwum²⁹, zestawione poglądowo w wybranych przedziałach czasowych – odpowiednio dla schyłku trzech kolejnych dekad, czyli lat 60., 70. i 80. XX w. Zarówno dla początkowego, jak i dla schyłkowego okresu – czyli końca lat 40., lat 50. oraz z samego końca lat 80. XX w. – niestety brak danych. Pierwsza informacja o rozmiarach bibliotecznych zbiorów AKW pochodzi z maja 1967 r. Tworzyło je wówczas 261 woluminów³⁰. Drogą dedukcji, na podstawie danych pośrednich (tj. rozmiarów biblioteki na początku 1968 r. i liczby książek zakupionych w ciągu 1967 r.) można oszacować, że pod koniec 1966 r. biblioteka AKW składała

²⁹ Pierwszym tego typu dokumentem zawierającym dane na ten temat, było Sprawozdanie za drugie półrocze 1964 r. Zawierało punkt „Zbieranie materiałów bieżących”, w którym informowano o „prowadzeniu zszywek prasowych” na bieżąco oraz ogólnie sygnalizowano uzupełnianie biblioteki. Zob. AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-484, Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za II półrocze 1964 r. z 4 I 1965, k. b. p.

³⁰ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4213, Pismo kierownik AKW PZPR w Lublinie do Oddziału Archiwów Terenowych ZHP przy KC PZPR z 19 V 1967, k. 93.

się z 255 woluminów³¹. W kolejnych odsłonach upływów czasowych wyglądało to następująco:

- styczeń 1968 r.: biblioteka liczy 265 woluminów,
- grudzień 1978 r.: biblioteka liczy 711 woluminów,
- grudzień 1987 r.: biblioteka liczy 799 woluminów.

Okresem szczególnie intensywnym w procesie tworzenia zbiorów biblioteki AKW PZPR w Lublinie były lata 1970–1975. Wówczas pozyskano aż 331 woluminów³². Najpóźniejsze dane na temat rozmiarów zbiorów bibliotecznych wojewódzkiego archiwum partyjnego pochodzą z grudnia 1987 r. (jak wyżej), notabene podana wówczas liczba 799 woluminów jest identyczna z zamieszczoną we wcześniejszym sprawozdaniu, co oznaczałoby, że od schyłku 1986 r. owej placówce nie udało się pozyskać ani jednej książki. Skłania to do uznania za nader prawdopodobną hipotezę, że na tym się zatrzymał proces pomnażania zbiorów biblioteki AKW PZPR w Lublinie.

Dane orientujące w rozmiarach zbiorów bibliotecznych lubelskiego AKW, jak i w ich tematycznej specyfice, są rezultatem prowadzenia przy nich bieżących prac porządkowych i ich systematycznego opisywania. Cokolwiek o ich porządkowaniu można się dowiedzieć z planu pracy na 1963 r. Zawierał on punkt „Uporządkowanie biblioteki archiwum”, co zgodnie z założeniami miało nastąpić w I kwartale owego roku i na co przeznaczano 6 dni roboczych³³. Zadanie to, jak wynika ze sprawozdania za I kwartał 1963 r., zostało wykonane przez archiwalną pracownicę pomocniczą, Helenę Mazur (oprócz niej w archiwum była wówczas zatrudniona tylko jego kierowniczka, Helena Szawdzin), w czasie o 2 dni krótszym od zaplanowanego³⁴.

Prawdopodobnie, oprócz domniemanego fizycznego systematyzowania poszczególnych woluminów w przeznaczony dla nich przestrzeni, zapewne w co najmniej jednym lub w kilku regałach (bądź szafach), sprowadzało się to do wciągania ich do określonego bibliotecznego narzędzia ewidencyjno-informacyjnego. Jedynym znanym, bo zachowanym w zespo-

³¹ Por. AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-484, Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za 1967 r. z 10 I 1968, k. b. p. Tamże, W. Jankowska, *Od „part-gabinetu” do archiwum*, wycinek ze „Sztandaru Ludu” z 10 stycznia 1968, nr 8, k. b. p.

³² Tamże, Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1970, z 20 I 1971, k. b. p.; AAN, KC PZPR w Warszawie sygn. XXIII-322, Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za rok 1971, z 15 I 1972, k. b. p.; tamże, Sprawozdanie AKW PZPR w Lublinie za rok 1972, z 11 I 1973, k. b. p.; tamże, Sprawozdanie AKW PZPR w Lublinie za rok 1973, z 14 I 1974, k. b. p.; tamże, Sprawozdanie z pracy AKW w Lublinie za rok 1974, styczeń 1975, k. b. p.; tamże, Sprawozdanie AKW PZPR w Lublinie za rok 1975, ze stycznia 1976 r., k. b. p.

³³ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXII-484, Plan pracy AKW PZPR w Lublinie na rok 1963, k. b. p.

³⁴ Tamże, Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za pierwsze półrocze 1963 r. z 4 IX 1963, k. b. p.

le archiwalnym KW PZPR w Lublinie, środkiem spełniającym tę funkcję względem zbiorów biblioteki AKW jest Księga inwentarzowa nosząca tytuł „Inwentarz księgozbioru”. Jej formularz umożliwiał wpisywanie ściśle określonych danych na temat każdego woluminu pozyskanego do owej biblioteki, w porządku akcesyjno-rocznym (w nagłówku karty widniało oznaczenie roku, które należało wypełnić – czego notabene z reguły nie robiono). Mianowicie były to:

- strona pierwsza, lewa po otwarciu księgi – rubryki: Data wpisu, Nr inwent.(arzowy), Znak miejsca (sygnatura [tej rubryki w ogóle nie wypełniano – T.C.]), AUTOR, TYTUŁ (majuskuły jak w oryginale);
- strona druga, prawa po otwarciu księgi – rubryki: Miejsce wydania, Rok wydania, Nr dowodu wpływu, Sposób nabycia, Cena lub wartość: książki oraz oprawy, Ubytek, Uwagi.

Prowadzeniem księgi najprawdopodobniej zajmowały się kolejne pomocnicze (techniczne) pracownice AKW, na co wskazywałyby odmienne charaktery pisma, odpowiadające dosyć dokładnie ustalonym przeze mnie latom ich odchodzenia z pracy w AKW (Weroniki Tywoniuk z końcem 1962 r., Heleny Mazur w 1974 r. i Aliny Sałek w 1978 r.) bądź jej rozpoczynania (H. Mazur w 1963 r., A. Sałek w 1974 r. i Genowefy Kwiatkowskiej w 1978 r.). Opierając się na fakcie niewypełniania w księdze rubryk przeznaczonych na wpisywanie sygnatur książek, można by zakładać, że w ogóle nie opatrywano nimi książek. Nie można jednak wykluczyć, że do celów stricte informacyjnych na bieżąco posługiwano się jakimś katalogiem (kartkowym?³⁵) lub pełniącym jego funkcję narzędziem w innej postaci (np. zeszytu), w którym sygnatury występowały. Choć wydaje się też możliwe, że zamiast domniemanego katalogu bądź jego surogatu odnajdywanie konkretnych książek umożliwiał np. sam sposób ich rozłożenia na półkach regałów, oparty np. na ich „gatunkowej” czy tematycznej klasyfikacji (oraz na subsydiarnym porządku alfabetycznym), spetryfikowany widocznymi tabliczkami z nazwami poszczególnych działów.

Na podstawie wspomnianej Księgi inwentarzowej księgozbioru (zawiera 715 pozycji, z uwzględnieniem także pozycji wykreślonych, łącznie byłoby ich 757³⁶), opisującej w zarysie proces jego kształtowania od 1962 do najpew-

³⁵ Zgodnie z Instrukcją Centralnego Archiwum KC PZPR z 1975 r.: „[...] dla druków nie podlegających archiwizowaniu” należało sporządzać „biblioteczne karty katalogowe” i stosować wobec nich „układ przyjęty w bibliotekach”. Zob. AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXIII-292, Zasady postępowania z drukami w archiwach PZPR [Instrukcja Centralnego Archiwum KC PZPR], listopad 1975 r., k. b. p.

³⁶ Zgadzałoby się to właściwie z danymi ze Sprawozdania AKW za 1983 r., w którym podano, że jego biblioteka powiększyła się o 8 zakupionych egzemplarzy, osiągając stan 756 pozycji. Zob. AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXIII-322, Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za 1983 r. z 20 I 1984, k. b. p.

niej 1983 r. – a zatem niedoprowadzonej nawet do schyłku lat 80. XX w. lub do początku 1990 r., czyli do końca funkcjonowania struktur partyjnych – można dokonać przynajmniej wycinkowej charakterystyki zbiorów bibliotecznych AKW PZPR w Lublinie.

Książki, które przypuszczalnie najwcześniej znalazły się w zbiorach biblioteki, wydano w latach 50. XX w. Jest ich stosunkowo niewiele. Najstarszą publikacją jest wydana w 1949 r. w Warszawie praca zbiorowa pt. *Marceli Nowotko*. Znacznie obficie występują wydawnictwa z przełomu lat 50. i 60. XX w. oraz późniejsze.

O określonej specyfice tej biblioteki przesądza tematyka wydawnictw, które się w niej znalazły. Można ją uchwycić na podstawie analizy zawartości Księgi inwentarzowej księgozbioru. Otóż nie znaleziono tam żadnych opracowań archiwistycznych. Natomiast grupą książek, którą z pewnością można uznać za bardzo liczną, są „dzieła”, których tematykę można podciągnąć pod hasło w rodzaju „Wczoraj (do 1944 r.) i Dziś partii: PPR, PPS od 1944 r. i PZPR”. Hasłu temu odpowiada 87 pozycji w Księdze, co stanowi 12% z ogółem 715 zapisanych (i niewykreślonych) pozycji.

Można by się pokusić o dokonanie bardziej szczegółowego sklasyfikowania reszty tych zbiorów. Ale w moim przekonaniu nie jest to konieczne, ponieważ ich bezsporną dominantę tematyczną stanowi ruch rewolucyjny i robotniczy, polski i międzynarodowy (głównie rosyjski), przedstawiany w ujęciu historycznym bądź z bieżącej (tj. ówczesnej) perspektywy. Każda inna grupa opracowań znajdujących się w tej bibliotece jest znacznie liczniejsza od nader skromnie reprezentowanej literatury archiwistycznej, ograniczającej się do kilku tytułów czasopism, bynajmniej nie w komplecie.

Najlepiej reprezentowanymi typami publikacji zewidencjonowanych we wspomnianej Księdze są: 1) dokumenty programowe partii, 2) *res gestae* polskiego ruchu robotniczego, 3) charakterystyki sylwetek dawniejszych działaczy tego ruchu i „rewolucjonistów” – sylwetek opisanych albo przez autorów poświęconych im opracowań, albo przedstawianych przez samych zainteresowanych w swoich wspomnieniach lub listach³⁷, 4) „dzieła” opisujące sylwetki i dorobek (dzieła) K. Marksa oraz W. Lenina, 5) wydawnictwa poświęcone rewolucji październikowej i historii ZSRS, 6) książki przedstawiające radykalny ruch młodzieżowy i ludowy, 7) książki dotyczące konspiracji i partyzantki spod znaku PPR, Gwardii Ludowej / Armii Ludowej, 8) publikacje opisujące historię, ustrój i gospodarkę Polski Ludowej, 9) publicystyka i przemówienia liderów partyjnych, głównie Władysława Gomułki.

³⁷ W tym kontekście można wymienić działaczy takich, jak Norbert Barlicki, Marian Buczek, Ignacy Daszyński, Henryk Dembiński, Stanisław Dubois, Feliks Dzierżyński, Marcjanna Fornalska, Jan Hempel, Kazimierz Kelles-Krauz, Feliks Kohn, Witold Kolski, Maria Koszutska (ps. „Wera”, „Kostrzewa”), Henryk Lauer (ps. „Ernest Brand”), Julian Leszczyński, Bolesław Limanowski, Julian Marchlewski, Marceli Nowotko, Ludwik Waryński.

Wśród autorów książek występujących w bibliotece lubelskiego AKW PZPR można spotkać, oprócz działaczy różnego formatu i różnych „pokoleń ruchu rewolucyjnego” (m.in. Edwarda Gronczewskiego, Kazimierza Kąkola, Zenona Kliszko, Wincentego Kraśko, Mieczysława Moczara, Jerzego Putramenta, Adama Schaffa, Józefa Tejchmy) przede wszystkim historyków, głównie „partyjnych”, takich jak Janusz Gołębiowski, Władysław Góra, Ryszard Halaba, Bogdan Hillebrandt, Felicja Kalicka, Irena Koberdowa, Aleksander Kochański, Norbert Kołomejczyk, Józef Kowalski, Maria Meglicka, Bronisław Syzdek, Feliks Tych i Władysław Ważniewski. Oprócz nich trafiają się, choć dużo rzadziej, nieafiliowani partyjnie historycy „krajowego formatu”, np. Aleksander Gieysztor, Jerzy Holzer, Krystyna Kersten i Czesław Madajczyk. Wśród autorów książek z biblioteki AKW PZPR w Lublinie byli też historycy lubelscy, tacy jak Ireneusz Caban, Henryk Cimek, Albin Koprucki, Stanisław Krzykała, Zygmunt Mańkowski, Jerzy Markiewicz, Tadeusz Mencil, Kazimierz Myśliński, Jan Naumiuk i Józef Ryszard Szaflik.

Oprócz wydawnictw zwartych, w inkryminowanej bibliotece gromadzono dzienniki urzędowe: „Dziennik Ustaw” i „Monitor Polski”. Na posiadaniu ich kompletu niewątpliwie zależało kierowniczce archiwum, Helenie Szawdzin, o czym przekonuje jej wniosek z początku 1968 r. (zaaprobowany przez przełożonych), dotyczący zakupienia dla biblioteki brakujących numerów tych dzienników³⁸. Zbierana w niej była także prasa, pod postacią tzw. „zszywek”, oznaczających zapewne oprawne tomy wycinków prasowych (od drugiego półrocza 1964 r.). Odnosiło się to do: „Sztandaru Ludu”, organu prasowego lubelskiego KW PZPR (dyspozycje w sprawie gromadzenia pełnych roczników organów prasowych poszczególnych KW wydano jeszcze w 1952 r.³⁹), „Trybuny Ludu” i „Kurier Lubelski” oraz (lata 80. XX w.) do „Rzeczpospolitej”. Zbierano także Biuletyn Informacyjny KW PZPR w Lublinie noszący tytuł „Fakty – Opinie”.

Pozostając jeszcze przy czasopiśmie, należy odnotować mniej lub bardziej regularne (albo wręcz okazjonalne) zbieranie następujących tytułów czasopism:

- „Z Pola Walki” (od końca lat 50., czyli najpewniej od początku jego wydawania),
- „Archeion” (od tomu 25/1956),
- „Archiwista”,
- „Archiwa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Biuletyn” (wychodził od stycznia 1981 r., gromadzono go w latach 80.),

³⁸ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4221, Wykaz brakujących [w bibliotece AKW numerów] Dziennik[a] Ustaw i Monitor[a] Polskiego, b. d. [styczeń 1968 r.], k. 161–162.

³⁹ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, Protokół z drugiego dnia odprawy instruktorów Historii Partii Kom.[itetów] Woj.[ewódzkich] w dn. 20 V 1952, k. 130.

- „Teki Archiwalne” (w bibliotece na pewno były tomy od 13/1971 do 15/1975),
- „Archiwum Ruchu Robotniczego” – prawdopodobnie tylko tom 1/1973.

W Księdze inwentarzowej opisywanej biblioteki czasopisma są uchwytnie pod 35 pozycjami zapisu (wierszami), co stanowi zaledwie 4,89% woluminów w niej ujętych. Warto dodać, że „Archiwistę” najprawdopodobniej gromadzono nie później niż od 1973 r.⁴⁰ Mogło mieć to bezpośredni związek z wstąpieniem kierowniczki AKW do Stowarzyszenia Archiwistów Polskich i sprawowaniem funkcji członka zarządu lubelskiego Oddziału SAP⁴¹. Czasopismo to konsekwentnie prenumerowano także po rozwiązaniu się (1976 r.) lubelskiego Oddziału SAP⁴², w drugiej połowie lat 70. i w latach 80. XX w., razem z „Archeionem” i „Z Pola Walki” (zaprenumerowanymi nie później niż od lat 60. XX w.)⁴³. Porównując zakres, w jakim w bibliotece AKW PZPR w Lublinie gromadzono fachowe czasopisma archiwalne, z tym, jak wyglądało to w przynajmniej niektórych bibliotekach archiwów państwowych (np. w jeleniogórskim Oddziale Archiwum Państwowego we Wrocławiu) można by uznać, że nie był on drastycznie bardzo skromny⁴⁴.

Charakteryzując zbiory wyżej wymienionego AKW, nie można nie wspomnieć o pokrewnych materiałom bibliotecznym wydawnictwach o charakterze wewnątrzpartyjnym, niebędących drukami zespołowymi (w rodzaju materiałów z konferencji sprawozdawczo-wyborczych, instrukcji). Należało z nich formować odrębne zbiory druków, stanowiących „materiał pomocniczy dla korzystających z akt”⁴⁵.

⁴⁰ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4220, Pismo kierownik AKW PZPR w Lublinie do kierownika Wydziału Ogólnego KW PZPR w Lublinie z 26 III 1973, k. 126. W piśmie zawarta była prośba o zapłacenie za prenumeratę kwartalnika „Archiwista” za rok 1973.

⁴¹ T. Czarnota, *Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie w latach 1957–1975* [w:] „Polska Ludowa” 1944–1989 – *wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, pod red. D. Litwin-Lewandowskiej i K. Bałękowskiego, Lublin 2016, s. 165.

⁴² E. Wierzbicka, *Oddział Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Lublinie* [w:] *Pięćdziesięciolecie Stowarzyszenia Archiwistów Polskich 1965–2015*, pod red. K. Strykowskiego, Warszawa 2015, s. 87.

⁴³ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4116, Sprawozdanie z pracy AKW PZPR w Lublinie za 1978 r. z 5 I 1979, k. 106. AAN, KC PZPR, sygn. XXIII-322, Ankieta sprawozdawcza AKW PZPR w Lublinie za 1984 r. z 1 II 1985, k. b. p.

⁴⁴ M. Sokal, *Biblioteka Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze 1945–2020 – zarys tworzenia zasobu regionalnego* [w:] *Na straży regionalnej pamięci. Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Oddział w Jeleniej Górze – w 75-lecie działalności polskich archiwów w mieście*, pod red. I. Łaborewicz, Jelenia Góra 2020, s. 62.

⁴⁵ AAN, KC PZPR w Warszawie, sygn. XXIII-292, *Zasady postępowania z drukami w archiwach PZPR* [Instrukcja Centralnego Archiwum KC PZPR], listopad 1975 r., k. b. p.

Przejdę teraz do uwag na temat funkcji biblioteki lubelskiego AKW PZPR. Kazus ten chciałbym wykorzystać przy próbie rekonstrukcji zadań innych podobnych bibliotek, w myśl zasady *pars pro toto*. Byłaby ona relatywnie prosta, gdyby ową bibliotekę można było jednoznacznie zaklasyfikować jako określony rodzaj biblioteki, jeden z tych, które są wymieniane w typologiach tych placówek. Pomocne w tym mogłoby być wzięcie pod uwagę określeń, stosowanych przy okazji poruszania tematu archiwalnych bibliotek partyjnych. Ale używanie w tym kontekście rozmaitych przymiotników (zawodowa, naukowa, podręczna) sprawia, że metoda ta nie zapewnia efektu na miarę oczekiwań. Pod tym względem stosunkowo najwięcej światła na charakterystykę funkcjonalną biblioteki lubelskiego AKW rzuciłoby określenie „specjalistyczna”, używane też odnośnie do biblioteki Centralnego Archiwum KC PZPR⁴⁶. Fakt ten wypadłoby uznać za dosyć znaczący. Biorąc pod uwagę to, że biblioteka była integralną częścią AKW, które dysponując odpowiednią bazą źródłową, współuczestniczyło w realizacji zadań naukowych, można by ją – jako komponent placówki o charakterze m.in. naukowym – uznać za bibliotekę naukową⁴⁷, naturalnie o określonej specyfice dziedzinowej. Wówczas odpowiadałaby ona następującemu stwierdzeniu: „...biblioteka archiwalna jest placówką specyficzną, ściśle powiązaną z różnego typu badaniami z zakresu historii”⁴⁸. Ale nawet jeśli takie jej zaklasyfikowanie uznano by za w dużej mierze trafne, i tak nie oddawałoby to w pełni jej funkcjonalnej specyfiki. Nie należy bowiem zapominać, że stanowiła ona element struktury organizacyjnej masowej partii rządzącej. Konsekwencją powyższego jest także to, komu przede wszystkim miała ona służyć. Służyła z pewnością samym pracownikom AKW jako pomoc warsztatowa wykorzystywana przy opracowywaniu zasobu (dostarczając raczej potrzebnych informacji o historii partii, aniżeli archiwalnych wskazówek metodycznych) oraz narzędzie wspomagające podnoszenie przez nie kwalifikacji. Miała również służyć wsparciem dla użytkowników zasobu AKW, zarówno (przede wszystkim?) rekrutującym się spośród pracowników aparatu PZPR i partyjnych aktywistów – zasadniczo realizujących zadania służące interesom partii – jak i osobom spoza tych środowisk, w tym bezpartyjnym naukowcom.

Funkcje biblioteki AKW PZPR w Lublinie można rekonstruować dzięki wiedzy na temat tego, kto (spoza personelu archiwum) i z jakimi fragmentami jej zbiorów się zaznajamiał. Wiadomości o użytkownikach biblioteki są

⁴⁶ K. Kobuszewska, *Czytelnia Centralnego Archiwum KC PZPR, „Archiwum Ruchu Robotniczego”* 1973, t. 1, s. 401.

⁴⁷ Por. J. Kosman, *Jedna biblioteka – trzy historie. Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie. Studium przypadku*, Warszawa-Szczecin 2021, s. 10.

⁴⁸ Por. I. Leontowicz, J. Sowa, *Zbiory biblioteczne [w:] Archiwum w regionie, region w archiwum. 80 lat Archiwum Państwowego w Katowicach 1932–2012*, pod red. B. Kalinowskiej-Wójcik, Katowice 2012, s. 141.

uchwytnie w sporządzanych co roku wykazach osób korzystających z zasobu AKW, zawierających nazwiska i funkcje pełnione przez użytkowników oraz rodzaj zamawianych przez nich materiałów, a także z reguły to, w jakich celach z nich korzystano. Owe wykazy uwzględniają właściwie tylko dwa rodzaje materiałów bibliotecznych, po jakie zgłaszano się do archiwalnej biblioteki, a mianowicie:

- prasę,
- dzienniki urzędowe.

Trudno się oprzeć wrażeniu, że z materiałów tych z zasady korzystano dla ich własnej wartości informacyjnej, w niemożliwym do uchwycenia powiązaniu z zasobem aktowym, stanowiącym trzon zbiorów AKW. Tę supozycję warto skonfrontować z jedną z opinii kierowniczki lubelskiego archiwum, wedle której biblioteka stanowiła „poważne uzupełnienie zasobu archiwalnego”⁴⁹. Trudno o pewność, co H. Szawdzin dokładnie miała na myśli, co nie znaczy, że nie warto podjąć próby interpretacji tej wypowiedzi. Mnie wydaje się prawdopodobne, że mogło chodzić o wyrażenie przekonania, iż wzajemnie uzupełniające się zasób aktowy i materiały biblioteczne w naturalny sposób przyciągają użytkowników o zróżnicowanych potrzebach informacyjnych, które mogą być zaspokajane dzięki jednym bądź drugim. A koegzystencja akt i druków w tej samej przestrzeni podnosi ogólną wartość informacyjną zbiorów archiwalno-bibliotecznych. Przypadki korzystania z prasy ze zbiorów AKW są potwierdzone dla lat: 1968, 1975–1977, 1982–1984 i 1985 r. Odnosiło się to co najmniej do 22 osób, wśród których z pewnością była studentka i kilkoro pracowników aparatu KW. Rzadsze są udokumentowane wypadki korzystania z dzienników urzędowych (Dziennika Ustaw i Monitora Polskiego). Miało to miejsce w 1975 i 1979 r. i dotyczyło 8 osób, którymi bodaj bez wyjątku byli pracownicy KW PZPR w Lublinie. Podane powyżej informacje wyraźnie, choć pośrednio, wpisująby się w stwierdzenie, zgodnie z którym planowe gromadzenie zbiorów przez archiwalną bibliotekę powinno przebiegać w taki sposób, by właściwie służyły one tym, dla kogo są przeznaczone⁵⁰.

Należy przyjąć, że podstawowym sposobem udostępniania zbiorów bibliotecznych było umożliwianie korzystania z nich w czytelni Archiwum zwłaszcza w odniesieniu do potwierdzonych wypadków korzystania z prasy lub dzienników urzędowych. Udostępnianie na zewnątrz prawdopodobnie odbywało się znacznie rzadziej, może wręcz incydentalnie – zasad, które mogły w tym zakresie być ujęte w domniemanym regulaminie, niestety nie znalazłem. Choć za takim rozwiązaniem zdawałoby się raczej przemawiać za-

⁴⁹ APL, KW PZPR w Lublinie, sygn. 2387, Informacja o pracy AKW PZPR w Lublinie, sierpień 1968 r., k. 86.

⁵⁰ Por. I. Leontowicz, J. Sowa, *Zbiory...*, s. 141.

opatrywanie biblioteki w niektóre wydawnictwa wieloegzemplarzowo; przykładowo w tym kontekście można wymienić następujące książki: *PPR: rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego I. 1946 – I. 1947* (Warszawa 1961), w 7 egzemplarzach, oraz *XX rocznicę powstania Polskiej Partii Robotniczej: referaty i dyskusja z sesji naukowej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza* (Poznań 1962), w 6 egzemplarzach. Wydaje się bardziej niż prawdopodobne, że działo się tak, ponieważ liczone się z tym, iż jednocześnie chciałaby z nich korzystać większa liczba czytelników, wypożyczając je, tudzież korzystając z nich np. podczas szkoleń etc., poza siedzibą Archiwum.

Swoistym pewnikiem jest występowanie wśród użytkowników zbiorów biblioteki lubelskiego AKW PZPR kategorii, którą należy określić mianem uprzywilejowanych. Byli to wyżej postawieni funkcjonariusze aparatu partyjnego, względnie tzw. aktywiści (członkowie PZPR zajmujący wysokie stanowiska w instytucjach i przedsiębiorstwach państwowych etc.). Nawiasem mówiąc, nie zawsze miało to dobry wpływ na integralność owych zbiorów. Postawiłbym tezę, że mimo wszystko wypożyczanie stamtąd jakichkolwiek publikacji na zewnątrz generalnie odbywało się raczej incydentalnie. Jednym z ważkich powodów po temu musiały być przykre doświadczenia zaistniałe wskutek tego typu sytuacji, skutkujące po prostu ubytkami w zbiorach bibliotecznych. W Księdze inwentarzowej księgozbioru znalazłem zapis, w którym dosyć ogólnie, lecz niedwuznacznie wskazano przyczynę zaistnienia pewnego ubytku. Otóż przy jednej z pozycji w rubryce „Uwagi” widnieje skrótowo wpis „Wypoż. sekret. Mach.”, co niewątpliwie oznaczało wypożyczenie, prawdopodobnie w 1963 r., czasopisma „Z Pola Walki” (tomu nr 2 z 1959 r.) ówczesnemu sekretarzowi KW Edwardowi Machockiemu, od którego już nie wróciło ono do biblioteki i dlatego należało je wykreślić⁵¹.

W świetle danych dotyczących udostępniania materiałów bibliotecznych, ukazujących ten proces jako niezbyt intensywny i ograniczony pod względem zróżnicowania – zróżnicowania minimalnego zarówno typów użytkowników (byli to głównie funkcjonariusze aparatu partyjnego), jak i rodzajów wykorzystywanych wydawnictw (była to niemal wyłącznie prasa) – wypada przyjąć, że biblioteka archiwalna w głównej mierze służyła personelowi Archiwum (kierownicze i referentce-pomocy technicznej). Wobec przyjęcia takiego założenia konieczne jest zadanie pytania o to, do jakich zadań miały służyć zbiory. Zważywszy bardzo nikłą reprezentację opracowań archiwistycznych w księgozbiorze biblioteki (uchwytnie są wyłącznie czasopisma; dla drugiej połowy lat 80. XX w. brak zaktualizowanych informacji o publikacjach, jakimi wówczas dysponowała biblioteka AKW PZPR w Lublinie), zaryzykowałbym stwierdzenie, że podczas prowadzenia przez archiwistki prac

⁵¹ APL, KW PZPR (II) w Lublinie, sygn. 4217, [Księga inwentarzowa] Inwentarz księgozbioru AKW PZPR w Lublinie z lat 1962–1983, k. b. p.

typowo archiwalnych opracowania te wspomagałyby je w bardzo ograniczonym stopniu.

Niezależnie od luk informacyjnych dotyczących dysponowania archiwistyczną literaturą, są źródłowo potwierdzone wypadki zapoznawania się z jej *exemplami* przez kierowniczkę AKW, w kontekście spotkań dyskusyjnych z przedstawicielami lubelskiego środowiska archiwalnego bądź w związku z odbywaniem szkoleń organizowanych przez centralne kierownictwo partyjnego pionu archiwalnego. Podczas narady kierowników składnic akt w listopadzie 1961 r., w kontekście omawiania zasad inwentaryzacji zespołów archiwalnych, jej uczestnikom polecono zapoznać się z poświęconym problematyce redagowania wstępów do inwentarzy artykułem Kazimierza Konarskiego zamieszczonym w nr. 21 „Archeionu”⁵². W 1967 r. kierowniczka lubelskiego AKW poinformowała o tym, że uczestniczyła w kilku „konferencjach teoretycznych” w lubelskim Wojewódzkim Archiwum Państwowym, w czasie których dyskutowano m.in. o opracowywaniu zespołów otwartych, wskazując, że z jej punktu widzenia interesujące okazały się poświęcone tej problematyce artykuły Ireny Radtke i Wojciecha Zyśko⁵³, z którymi najprawdopodobniej się zapoznała. Z kolei dekadę później wybierającym się na kurs dla kierowników AKW w Mierkach koło Olsztyna polecono zapoznać się wcześniej ze wskazaną literaturą. Jej wykaz obejmował *Problemy archiwistyki współczesnej* C. Biernata (z podanym zakresem stron) i *Polski słownik archiwalny* oraz *Wytyczne w sprawie działalności Archiwów KW PZPR* z 1976 r.⁵⁴

W zbiorach bibliotecznych AKW PZPR w Lublinie ilościowo zdecydowanie dominowała literatura dotycząca historii ruchu robotniczego, podstaw ustrojowych i ideologicznych Polski Ludowej oraz ZSRS, jak również obejmująca aktualne tezy programowe partii (zwłaszcza uchwały etc. Zjazdów i Plenów KC PZPR). Kierowniczki (H. Szawdzin do końca 1987 r., a następnie Wiesława Malec) ani pracownice pomocnicze Archiwum, pomijając rzadkie wyjątki, nie pisały opracowań popularnonaukowych etc. ani nie wygłaszały podobnych referatów⁵⁵ (na naradach kierowników wojewódzkich archiwów

⁵² Tamże, sygn. 4287, Informacja o naradzie kierowników składnic akt KW PZPR z 9-10 XI 1961, k. 11-12.

⁵³ Tamże, sygn. 4213, Pismo kierownik AKW PZPR w Lublinie do Oddziału Archiwów Terenowych ZHP przy KC PZPR z 19 V 1967, k. 93-94.

⁵⁴ Tamże, sygn. 4209, Pismo kierownika CA KC PZPR J. Durko do H. Szawdzin z 7 IX 1977, k. 32. Tamże, Program kursu kierowników Archiwów KW PZPR w Mierkach, 26 IX - 1 X 1977 r., k. 35.

⁵⁵ Ich jedyna publikacja to archiwoznawczy artykuł H. Szawdzin pt. *Źródła do dziejów ruchu robotniczego na Lubelszczyźnie w Archiwum KW PZPR w Lublinie*, „Z pola walki” 1976, R. 19, nr 4 (76). Ta sama autorka wygłosiła w 1972 r. na naradzie kierowników AKW referat dotyczący zasady reprezentacji POP PZPR przedstawianych na naradach kierowników wojewódzkich archiwów partyjnych lub na posiedzeniach kierowniczych gremiów partyjnych w województwie. Zob. T. Czarnota, *Zasada...*, s. 109, 130.

partyjnych lub posiedzeniach kierowniczych gremiów PZPR województwa lubelskiego). Za najbardziej prawdopodobną podstawową funkcję tamtejszej biblioteki należałoby uznać wspomaganie procesu samokształcenia personelu Archiwum i jego zaangażowania w realizację prac popularyzatorskich w rodzaju odczytów, przygotowywania wystaw i opracowywania materiałów podawanych do lokalnej prasy.

Zbiory biblioteczne wojewódzkiego AKW PZPR w Lublinie trafiły wraz z resztą jego zasobu w 1990 r. do Archiwum Państwowego w Lublinie. Nie zostały zewidencjonowane razem z zespołowymi archiwaliami PZPR, w związku z czym najprawdopodobniej połączono je z resztą materiałów bibliotecznych partyjnej proveniencji, nad którymi w swoim czasie pieczę sprawowały struktury odpowiedzialne za propagandę i szkolenia.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Komitet Centralny PZPR w Warszawie, sygn. 237/XXI-30, 237/XXI-32, XXII-172, XXII-464, XXII-471, XXII-484, XXII-524, XXIII-292, XXIII-297, XXIII-298, XXIII-322.

Archiwum Państwowe w Lublinie

Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948–1975 (KW PZPR w Lublinie), sygn. 2387

Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1975–1990 (KW PZPR (II) w Lublinie), sygn. 4116, 4209, 4213, 4217, 4220, 4221, 4287.

Opracowania

Czarnota T., *Access to Archival Holdings in the Archives of the Communist Party on the Example of the Archive of the Voivodeship Committee of the Polish United Workers' Party in Lublin*, „Res Historica” 2019, nr 47, s. 275–309.

Czarnota T., *Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie jako uczestnik procesu konstruowania zbioru nośników pamięci po partiach komunistycznych w Polsce [w:] Pamiętając komunizm w postkomunistycznej Europie – pamięć historii i historia pamięci*, pod red. R. Halili i Ł. Gemziaka, Toruń 2020, s. 135–148.

Czarnota T., *Kierownictwo pionu archiwalno-historycznego w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Lublinie w latach 1957–1975 [w:] „Polska Ludowa” 1944–1989 – wybrane problemy historii politycznej i społecznej*, pod red. D. Litwin-Lewandowskiej i K. Bałękowskiego, Lublin 2016, s. 140–171.

Czarnota T., *Od archiwum do archiwum. Uwagi na temat ewolucji funkcjonalno-organizacyjnej komórek archiwalnych w komitetach wojewódzkich PPR/PZPR*, „Res Historica” 2023, nr 55, s. 573–616.

Czarnota T., *Początki Archiwum Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie [w:] Dzieje biurokracji*, t. 5, pod red. A. Gacy, A. Góraka i Z. Naworskiego, Lublin-Toruń-Włocławek 2013, s. 695–724.

Czarnota T., *Zasada archiwalnej reprezentacji podstawowych organizacji partyjnych (POP) PZPR – założenia teoretyczne i realizacja praktyczna ze szczególnym uwzględnieniem województwa lubelskiego*, „Archiwa. Kancelarie. Zbiory” 2023, nr 14 (16), s. 93–151.

Kobuszewska K., *Czytelnia Centralnego Archiwum KC PZPR*, „Archiwum Ruchu Robotniczego” 1973, t. 1, s. 400–402.

- Konstankiewicz M., Niewęglowski A., *Narodowy zasób archiwalny i archiwa: komentarz*, Warszawa 2016.
- Kosman J., *Jedna biblioteka – trzy historie. Biblioteka Archiwum Państwowego w Szczecinie. Studium przypadku*, Warszawa-Szczecin 2021.
- Laskowska A., *Problematyka archiwów partyjnych w literaturze naukowej [w:] Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, pod red. D. Magiera, Lublin-Radzyń Podlaski 2012, s. 611–624.
- Leontowicz I., Sowa J., *Zbiory biblioteczne [w:] Archiwum w regionie, region w archiwum. 80 lat Archiwum Państwowego w Katowicach 1932–2012*, pod red. B. Kalinowskiej-Wójcik, Katowice 2012, s. 141–153.
- Sokal M., *Biblioteka Archiwum Państwowego Oddział w Jeleniej Górze 1945–2020 – zarys tworzenia zasobu regionalnego [w:] Na straży regionalnej pamięci. Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Oddział w Jeleniej Górze – w 75-lecie działalności polskich archiwów w mieście*, pod red. I. Łabowicza, Jelenia Góra 2020, s. 59–64.
- Szawdzin H., *Źródła do dziejów ruchu robotniczego na Lubelszczyźnie w Archiwum KW PZPR w Lublinie, „Z pola walki” 1976, R. 19, nr 4 (76), s. 257–264.*
- Wierzbińska E., *Oddział Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Lublinie [w:] Pięćdziesięciolecie Stowarzyszenia Archiwistów Polskich 1965–2015*, pod red. K. Strykowski, Warszawa 2015, s. 87–91.

Tomasz Czarnota

Biblioteka specjalistyczna Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie – próba rekonstrukcji funkcji i charakterystyki zbiorów

Streszczenie

Artykuł podejmuje tematykę zbiorów bibliotecznych archiwów PZPR, nieobecna w poświęconej im literaturze. Ich posiadanie było początkowo nieobligatoryjne, dopiero pod koniec 1962 r., wraz z wyznaczeniem archiwom poważniejszych zadań wiążących się ze zwiększeniem zakresu udostępniania ich zasobów, nakazano im prowadzić fachowe biblioteki. Z materiałów źródłowych odnoszących się do tej kwestii wynika, że archiwalne zbiory biblioteczne w komitetach wojewódzkich owej partii sprofilowano tematycznie nie tyle jako księgozbiory zawierające zwłaszcza literaturę archiwistyczną, ile jako „księżnice” wypełnione opracowaniami, poświęconymi głównie polskiemu i międzynarodowemu ruchowi robotniczemu (rewolucyjnemu), w ujęciu retrospektywnym i współczesnym, jak również prasą partyjną i dziennikami urzędowymi. Rzadką literaturę archiwistyczną stanowiły w nich (vide przykład biblioteki Archiwum KW PZPR w Lublinie) właściwie wyłącznie dalekie od kompletności egzemplarze tomów ogólnokrajowych czasopism, takich jak „Archeion”, „Archiwista” i „Teki archiwalne”. Na podstawie informacji dotyczących wyżej wymienionej biblioteki można założyć, że biblioteki wojewódzkich archiwów PZPR były raczej nieduże, ich rozmiary prawdopodobnie nie przekraczały maksymalnie kilkuset woluminów. Służyły one głównie personelowi tych archiwów, w pewnym stopniu wspomagając jego działania w zakresie opracowywania zasobu, a także dopomagając w jego samokształceniu oraz w prowadzeniu działań popularyzatorskich.

Słowa kluczowe: archiwa Komitetów Wojewódzkich PZPR, Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie, biblioteki archiwalne

Tomasz Czarnota

The Specialist Library of the Archive of the Polish United Workers' Party Regional Committee in Lublin: An Attempt at Reconstructing Its Function and Characterization of Its Collection

Abstract

This article discusses the library collections of the Polish United Workers' Party (PUWP) archives, which so far have not been addressed in literature. At first, such collections were formed on an optional basis; only at the end of 1962, when the archives were given more serious tasks involving increasing the availability of their collections, did organizing a professional library become mandatory. From the source materials linked to the matter, one can conclude that archival library collections at party regional committees were thematically profiled not as "book collections" mostly comprising archival literature, but as "book storages" filled with publications dedicated mainly to the Polish and international (revolutionary) workers' movement, studied from the retrospective and contemporary perspective, as well as party press and official journals. The archival literature that was, though rarely, found in these libraries (see the example of the library of the Archive of the Polish United Workers' Party Regional Committee in Lublin) comprised almost exclusively collected volumes of national journals, such as "Archeion", "Archiwista" or "Teki archiwalne", which were in most cases incomplete. Based on information concerning the above-mentioned library, one may assume that the libraries of regional archives of the PUWP were small, housing at most several hundred volumes each. They mainly served the staff of these archives, to some extent supporting their work in developing the fond, their self-guided education, and their promotional activities.

Keywords: archives of regional committees of the PUWP, Archive of the Polish United Workers' Party Regional Committee in Lublin, archival libraries